

LA GESTIÓ COMUNAL DE BOSCOS I PASTURES A LES MUNTANYES PIRINENQUES

Les comarques de l'Alt Pirineu concentren un alt percentatge de terrenys de titularitat pública. La grandària de les finques i les forests pertanyents a les entitats locals (municipis i EMD) i a la Generalitat assoleix avui el 91,1% de la superfície de la Val d'Aran, el 66,6% a l'Alta Ribagorça i el 63,8% al Pallars Sobirà, les tres comarques catalanes que tenen també una proporció més gran de superfície forestal. Aquestes xifres són indicatives del gran abast que va tenir històricament la propietat comunal en aquestes zones de muntanya.

Les formes que adopta avui la propietat forestal als Pirineus són el resultat de la liberalització del mercat de terres de la segona meitat del segle XIX. A través de l'anomenat "procés de desamortització", l'Estat va expropiar les forests que constituïen el patrimoni de les comunitats locals, un patrimoni que recolzava la gestió col·lectiva de l'aprofitament dels seus recursos. Les polítiques territorials promogudes per l'Estat en el seu procés de constitució moderna, que ja havien tingut una primera manifestació important amb el desplegament de l'Administració municipal unes dècades abans, comportaren el desmantellament d'aquestes comunitats que, en general, havien gaudit en la zona esmentada d'una gran autonomia.

L'associació dels antics comunals pirinencs, amb el caràcter forestal de la seva geografia, en qualsevol cas, és un patró present en moltes altres regions d'alta muntanya. És per això que, al marge del seu desenvolupament històric específic, la dinàmica de la propietat comunal i la seva organització, així com la seva mateixa lògica, mereixen ser explorades des d'una àmplia perspectiva comparativa i prendre en consideració, justament, la seva particular distribució geogràfica.

L'abast dels antics comunals pirinencs en els estatges on hi predominen el bosc, els prats alpins i els terrenys erms d'una major altitud, junt amb una concentració de les finques privades al fons de les valls i els replans enlairats amb una millor insolació, conforma una pauta que és molt habitual en les regions d'alta muntanya. En la perspectiva del paisatge i la vocació productiva de cada pis altitudinal, els terrenys més aptes per a l'aprofitament agrícola haurien anat conformant el patrimoni de les cases i constituïrien un recurs fonamental per a les explotacions familiars, mentre que aquells on s'hi estenien els recursos forestals i pastorals van mantenir-se, fins a les reformes liberals, com a zones de propietat col·lectiva. És per això que hi ha una gran coincidència entre l'abast de les finques privades i la frontera assolida històricament per l'agricultura.

Al marge de les vicissituds històriques que l'expliquen en cada cas, doncs, cal considerar les formes d'apropiació del territori i els seus recursos com a fórmules institucionals per fer efectives diferents maneres d'organitzar els aprofitaments productius. Les parcel·les aptes per al conreu, en una agricultura que antigament havia hagut de combinar la producció de farratges amb la producció alimentària i que en el curs del segle passat va anar-se especialitzant

“ Cal considerar les formes d'apropiació del territori i els seus recursos com a fórmules institucionals per fer efectives diferents maneres d'organitzar els aprofitaments productius.”

Oriol Beltran, professor titular d'Antropologia Social a la Universitat de Barcelona. Els seus interessos de recerca giren entorn a l'antropologia ambiental i els processos de patrimonialització, centrant-se els últims anys en les polítiques de conservació de la natura. obeltran@ub.edu
Ismael Vaccaro, professor associat a la McGill University (Montréal, Canadà). Especialitzat en ecologia política, teoria política i antropologia ambiental, treballa sobre els processos de territorialització i la postindustrialització. Han editat conjuntament *Social and Ecological History of the Pyrenees. State, Market, and Landscape* (2010) i són autors de la monografia *Parcs als comunals. La patrimonialització de la muntanya al Pallars Sobirà* (2014). ismael.vaccaro@mcgill.ca

en la ramaderia, pertanyien a les famílies que hi esmerçaven una dedicació intensiva. Enfront d'aquestes, la propietat comunal dels terrenys on s'hi estenien els boscos i les pastures, que permetien l'explotació forestal i la ramaderia extensiva, afavoria un aprofitament col·lectiu per part de les diferents cases d'un mateix poble, d'una mateixa comunitat local.

La distinció entre allò privat i allò comunal, amb tot, no tenia un caràcter absolut. En funció dels llocs i les circumstàncies, algunes parcel·les comunals podien assignar-se eventualment per a un ús particular (les quals, a cops, van acabar incorporades al patrimoni de les cases). D'una manera més habitual, les finques privades estaven subjectes a determinades servituds, entre les que hi havia la lliure entrada de tot el bestiar local un cop efectuada la collita, el que representava la seva comunalització temporal.

El predomini de la propietat comunal a les comarques del Pirineu Central ha estat, en el curs del temps, objecte d'algunes interpretacions contradictòries a partir de perspectives més ideològiques que fundades en l'anàlisi empírica. En aquest sentit, el discurs que va promoure el procés desamortitzador del XIX, similar al que formularia dècades més tard Garret Hardin en un text considerat com a paradigmàtic de la perspectiva liberal contrària a l'organització comunal, associaria l'apropiació col·lectiva amb la ineficiència i la pressió immoderada sobre els recursos. Enfront d'aquesta lectura, altres cops s'ha sostingut una mirada que idealitzaria l'univers social comunal associant-lo amb la igualtat entre els veïns, el consens en la presa de decisions i el predomini dels interessos col·lectius en la gestió dels afers locals. La recerca realitzada des de les ciències socials, no obstant això, ha permès

introduir unes saludables dosis de realisme en aquest debat, contribuint a bastir una interpretació més consistent sobre els comunals.

La crítica a la propietat comunal pels seus suposats efectes negatius tant des d'un punt de vista econòmic com ambiental es basa molt sovint en una confusió d'aquesta forma d'apropiació i gestió amb el lliure accés. Les comunitats locals pirinenques, però, constituïen instàncies corporatives on la pertinença dels seus membres, l'atribut del veïnatge, no tenia un caràcter voluntari ni ambigu, sinó que estava clarament especificat. Per això pot considerar-se un bé comunal com la propietat privada d'un grup definit d'individus (en realitat, de representants dels seus respectius grups domèstics, les cases). Els drets associats al veïnatge, alhora, no implicaven una lliure disposició dels recursos comunals. L'accés n'estava nítidament codificat, sovint per mitjà de reglaments escrits, tant pel que fa als béns concrets, com al grau de l'aprofitament permès i a la mateixa temporalitat amb què aquest podia realitzar-se.

“ La crítica a la propietat comunal pels seus suposats efectes negatius tant des d'un punt de vista econòmic com ambiental es basa molt sovint en una confusió d'aquesta forma d'apropiació i gestió amb el lliure accés.”

En comptes d'un context on cada veí actuaria sense límits, motivat només pel seu propi interès, i fomentant un aprofitament alhora incomplet i degradant dels recursos disponibles, les ordenances locals mostren una actuació regulada que s'orientaria, justament, a afavorir el seu ús ordenat, global i prudent. Els veïns, per exemple, gaudien del dret de proveir-se de fusta i llenya als boscos comunals. Habitualment, la quantitat de llenya que podia extreure cadascú no estava limitada, però havia de fer-la d'arbres caiguts, malalts o d'unes espècies determinades. La fusta per a la construcció, per la seva banda, sí que estava més sovint taxada: calia sol·licitar-la formalment i es marcaven els exemplars assignats en cada cas.

La gestió del pasturatge mostra d'una manera encara més clara els trets principals de l'organització comunal en el context pirinenc. La formació de ramats col·lectius amb el bestiar pertanyent a les diferents explotacions domèstiques d'una mateixa comunitat local resolvia l'aprofitament estival de les pastures supraforestals. En la major part dels casos, el baix nombre d'animals

que tenia cada casa, junt amb la distància que calia recórrer fins arribar als prats alpins, haurien fet inoperant un aprofitament independent per part de cada explotació. Els drets veïnals no es limitaven a gaudir de les pastures comunals, sinó que implicaven també poder beneficiar-se de la seva gestió col·lectiva. D'aquesta manera, en quedar els animals sota la vigilància d'un sol pastor per ramat (assistit eventualment per torns pels mateixos veïns), les famílies podien concentrar els seus esforços en les tasques agrícoles. El pasturatge en comú permetia eventualment, també, formar ramats diferents segons les espècies i les característiques dels animals. En cada localitat, el bestiar pasturava d'acord amb uns itineraris i un calendari que articulaven una successió de partides diferents de la muntanya, atenent a les seves característiques físiques i a la formació de les mateixes pastures. L'aprofitament col·lectiu facilitava, en definitiva, poder ajustar-se a les condicions i les oportunitats que oferien els recursos locals.

La gestió col·lectiva dels boscos i els recursos pastorals afavoria alhora la comercialització dels productes sobrants, per mitjà de les subhastes de fusta i el lloguer de pastures, sobretot en aquells termes d'una major grandària o els beneficiats per una major abundància de recursos. Lluny d'un ús lliure i desordenat, doncs, els reglaments i els costums establerts en cada localitat s'orientaven a satisfer les necessitats veïnals, tot garantint la sostenibilitat dels recursos i possibilitant, fins i tot, alguns ingressos addicionals.

La idealització de l'organització comunal, per la seva banda, projecta també alguns prejudicis ideològics que no estan avalats per les dades històriques. El predomini de la propietat col·lectiva no era contradictori amb unes comunitats diferenciades quant a la seva composició interna.

“ **Si bé els veïns tenien dret a fer ús dels recursos comunals per satisfer les seves necessitats, l'economia agrorramadera descansava fonamentalment en les terres de conreu i el bestiar, els quals constituïen el patrimoni particular de cada casa.**”

Si bé els veïns tenien dret a fer ús dels recursos comunals per satisfer les seves necessitats, l'economia agroramadera descansava fonamentalment en les terres de conreu i el bestiar, els quals constituïen el patrimoni particular de cada casa. L'activitat pecuària és també aquí indicativa del caràcter de l'organització comunal als Pirineus. D'una manera sovint explícita, els veïns podien beneficiar-se de les pastures del terme amb la sola limitació que fos per nodrir els seus propis animals. Les cases amb unes finques més petites només podien recollir farratge per alimentar uns pocs caps de bestiar durant l'hivern. Per contra, aquelles que practicaven la transhumància a llarga distància o les que emplenaven bordes i pallers amb grans quantitats d'herba dallada als seus prats estaven en condicions de mantenir un nombre més alt d'animals. Així, la igualtat en els drets veïnals afavoria en realitat la reproducció d'un ordre social desigual. Els contrastos que mostren els edificis antics de molts pobles pirinencs, quant a les seves dimensions i les solucions constructives adoptades, són un bon indicador de la seva diferenciació interna.

Els mecanismes que regien la gestió política local participaven també d'aquesta aparent paradoxa. Les cases fortes eren les que podien mantenir-se d'una manera més estable en el temps i obtenien, per això, certes prerrogatives, no només protocol·làries sinó també en el marc de la presa de decisions. Les obligacions veïnals (com ara la participació en les convocatòries de treball en comú per a la construcció i el manteniment de les infraestructures locals), requeien també d'una manera diferent entre aquells que podien fer-se substituir i els que havien de satisfer-les d'una manera personal. Els arxius documenten que els conflictes entre veïns eren habituals, enfrontats entre si d'acord amb els seus interessos parti-

culars, en una realitat allunyada de l'harmonia idíl·lica que segons alguns caracteritzaria la vida local en aquest context. Les mateixes ordenances contemplaven sancions per l'incompliment dels acords relatius a la gestió dels recursos, posant de manifest que les actuacions dels veïns solien estar més motivades per l'interès particular que per l'altruisme i el benefici col·lectiu.

La propietat comunal de les muntanyes, tot i la importància de la seva grandària i el caràcter estratègic dels recursos afectats, no havia implicat en els pobles pirinencs l'existència d'una organització productiva d'índole col·lectiva. Per parlar d'una organització econòmica pròpiament col·lectiva, caldria identificar una apropiació en comú dels principals mitjans de producció, l'existència d'uns objectius compartits i una participació dels actors socials orientada bàsicament a satisfer-los. Per contra, en el marc d'un patró que combinava els béns comunals amb la propietat privada (de les finques agrícoles i el bestiar, fonamentalment), cal interpretar l'ordenament local com a una forma institucional d'articulació dels interessos particulars, necessària davant de certs requeriments que les cases no podien resoldre actuant per compte propi.

El procés de desamortització va trencar l'autonomia de les comunitats locals en la gestió dels seus recursos, substituint una organització ajustada a les característiques de cada terme per un model uniforme de caràcter administratiu. Tot i que una gran part dels antics comunals pirinencs van acabar quedant exceptuats de ser subhastats (en al·legar-se que eren imprescindibles per al sosteniment de la població local i/o a causa de les seves funcions ambientals), la seva titularitat va passar als municipis i a ser administrats per part dels ajuntaments. Més endavant, algunes d'aquestes forests van ser altre cop expropiades, en favor

Els antics comunals brinden un gran potencial per a una política local fonamentada en la coresponsabilitat i la participació, una oportunitat que mereix ser explorada.”

E84

NOUS HORIZONS 215 | 2017

del patrimoni forestal de l'Estat, per desenvolupar-hi polítiques de reforestació i de consolidació de les conques hidrogràfiques. En un i altre cas, els veïns van continuar gaudint d'aprofitaments gratuïts de boscos i pastures, encara que la seva capacitat política havia quedat molt disminuïda. Per contra, les poques muntanyes subhastades van ser adquirides per societats formades per la totalitat o la major part dels veïns, com a fórmula per garantir la continuïtat dels seus aprofitaments. En aquest cas, les forests van quedar subjectes al dret privat tot i que la seva gestió efectiva mantenia, en la pràctica, els trets principals de l'antic ordenament comunal.

La importància que té avui la propietat pública a les muntanyes de l'Alt Pirineu pot interpretar-se, en última instància, com a una seqüela de l'ordenament comunal del passat. Molts veïns continuen parlant encara avui dels “comunals” per referir-se a les muntanyes del seu terme. Junt amb la important davallada que han sofert els aprofitaments tradicionals, els canvis que van afectar en el seu moment la titularitat de les forests i les instàncies de gestió locals converteixen aquesta referència en un cert anacronisme. Els antics comunals brinden, en qualsevol cas, un gran potencial per una política local fonamentada en la coresponsabilitat i la participació, una oportunitat que mereix ser explorada •

